

A KLASSZIKA FILOLÓGUS CSENGERY JÁNOS

Tar Ibolya

Szegedi Tudományegyetem, Klasszika-Filológiai Tanszék

Csengery János 65 éves volt, amikor a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Szegedre való telepítésekor a Latin Filológiai Intézet és az Ókori Művészettörténeti Intézet igazgató professzoraként jogfolytonosan tovább végezte Szegeden Kolozsvárott elkezdett egyetemi tanári munkáját. Nagy tanári tapasztalátára és ragyogó pedagógiai, valamint szervező készségére szükség is volt az egyetemi élet megindulásának kezdeti nehézségei közepette. Tekintélyét jelzi, hogy az induló 1921/22-es tanévben a bölcsészeti kar dékáni tisztét is ellátta (ezt megelőzően Kolozsvárott kétszer volt dékán), az 1924/25-ös tanévben pedig az egyetem rektoraként működött.

Csengery 1856. október 2-án született Szatmárnémetiben. Szülei *Czenger János* pénzügyi tisztviselő és *Track Anna*; az apa később magyarosította nevét *Csengeryre*. (A vezetéknévvel olykor *Csengeri* formában is találkozunk, de a klasszika filológus által használt név döntően *Csengery* alakban jelenik meg.) Alapfokú tanulmányait Szatmárnémetiben végezte, a középfokút is itt kezdte el, de szülei a kitűnő képességű fiút Debrecenbe írtatták át a Piarista Gimnáziumba, majd az utolsó négy évre a Református Kollégiumba. Felsőfokú képzettségét a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem latin, görög és magyar szakján szerezte meg, s a végzést követő évben, 1880-ban már a doktori cím birtokába is jutott. Pedagógusi vénájának kibontakoztatásában döntő jelentőségűek azok az évek, melyeket a gimnáziumi oktatásban töltött: egy évet helyettesítő tanárként a Debreceni Református Kollégiumban és a besztercebányai Királyi Katolikus Főgimnáziumban, majd Fehértemplomra került kinevezett tanárként. Ezekben az években nyelvtudását is gyarapította, a latin és görög mellett a fontos európai nyelvek birtokába került, s hogy rajongása tárgyát, a görög műemlékeket is meglátogathassa és bonyodalmak nélkül létezzék Görögországban, újjörögül is megtanult. Sokoldalú érdeklődését és művészi érzékenységét már fehértemplomi működése idején is kamatoztatta: műkedvelői kört hozott létre, maga is szerepelt itt, sőt, 1883-ban egy országos óda-pályázaton ő nyerte el a díját.

Már ezekben az években kitűnt, hogy hatásos pedagógus, aki irodalomhoz, képzőművészethez és zenéhez egyaránt vonzódva ezt mind szuggesztíven tudta közvetíteni tanítványai felé, akik szinte rajongtak érte, s ennek megfelelően teljesítményeik is kiemelkedtek az átlagból. Tanári és irodalmi sikerének köszönhetően a tanügyi kormány 1884-ben a budapesti VII. kerületi főgimnáziumba nevezte ki, egy évre rá pedig a Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumába került, ahol 13 esztendőn át dolgozott hasonló siker-

rel és hatásfokkal, mint előző állomásain. Tanári tapasztalatait tankönyvbírálként és iskolalátogatóként is hasznosította.

Csengery János irodalmi tehetségét elsősorban a görög és latin klasszikus szerzők fordításának szolgálatába állította: feladatának érezte, hogy képzettségét így is kamatoztassa, s a latinul és görögül nem értő nagyközönség számára is ismertté tegye az ókor nagy szerzőit. E tevékenységének jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, sok vonatkozásban úttörő munkát végzett, s olyan szerzők teljes megmaradt életművét ismertette meg a közönséggel mint *Pindaros*, *Euripidész* vagy *Catullus*. Érdemes kitérni műfordítói elveire is, melyek egy részével már nem sokkal később sem értettek egyet, ma még kevésbé (bár újra találkozunk néhány hasonló kísérlettel), nevezetesen, az időmértékes verselés rímes és hangsúlyos magyar versformába való átültetésével. *Catullus* lett a tárgya ennek a fordítói kísérletnek, s noha ma már valóban inkább furcsálljuk a latin üteméhez nem is hasonlító formát, tagadhatatlan, hogy könnyen olvasható, könnyen megjegyezhető volt az 1880-ban megjelent 30 vers híján teljes *Catullus*.

De miért választotta ezt a megoldást ő, aki a sokkal bonyolultabb metrumokat is vissza tudott adni magyar fordításban? A 21 évvel később megjelentetett teljes, kétnyelvű *Catullus* előszavában a következőket írja: „Első fordításomnak az volt a célja, hogy a római költőt, Róma egyetlen igaz lyrikusát, a nagyközönség előtt magyar köntösben mentül közvetlenebbül érthetővé, élvezhetővé tegyem. Mintegy reactio volt e teljesen magyar rhythmusban készült, rímes fordítás az olyan philológiai fordítások ellen, a melyek a kicsinyesen és aggodalmasan értelmezett hűséget tekintvén fő feladatuknak, igen gyakran még a könnyen-érthetőségnek is hijjával voltak, vagy, ha ez megvolt bennük, legalább is a költőiség szempontját hanyagolták el. Nem mondom én, hogy az alakilag hű fordítás nem jogosult s ezt fordításom tanúsága szerint a gyakorlatban is eléggé igyekeztem megbizonyítani. De csak két föltétel alatt jogosult. Az egyik az, hogy a fordító képes legyen az idegen formában is úgy mozogni, hogy seholyse éreztesse az olvasóval, mintha az idegen forma nyűg volna neki, a melynek nyomása alatt kénytelen olyan kifejezésekkel beérni, a melyek helyett, az idegen formához nem kötve, helyesebbeket, jellemzőbbeket választhatott volna.¹” Később, 1938-ban az Egyetemes Philológiai Közönyben² mintegy összegezve műfordítói elveit és gyakorlatát így ír: „Én a magam műfordítói munkássága során arra a meggyőződésre jutottam, hogy olyan költeményeket, amelyekben egészen specifikus antik tartalom van előttünk, vagy amelyekben a forma lényegbevágó, tanácsosabb – ha lehetséges – meghagyni eredeti alakjukban, ellenben azok, amelyek minden időben érvényes gondolatokat és érzelmeket foglalnak magukban, közvetlenebb hatást tesznek ránk hozzánk közelebb álló alakban.”

Az 1880-ban megjelent *Catullus*-fordítások kétségkívül az idézet második felében foglaltak jegyében készültek. Ekkor például így fordította az egyik *Lesbia*-verset:

¹ *Catullus* versei (latinul és magyarul). Ford., bev. és jegyzetek: *Csengery János*, Budapest 1901. p. 5.

² *Csengery János*: Recenzió – *Catullus* összes költeményei, Devecseri Gábor fordításában: *EphK* 62, 1938. 229–237.

A klasszika filológus Csengery János

*Én Lesbiám, csak szeressünk,
Világunkat vígan éljük!
Öregekre csak ne vessünk:
Batkát sem ér a beszédjük.*

*Nap ha lement, jöhet vissza:
De boruljon be csak egünk
- Nem is lehet folyvást tiszta –
Örök éjbe szenderedünk*

Az 1901-ben megjelent, a Magyar Tudományos Akadémia Classica Philologiai Bizottsága megbízásából készült kétnyelvű *Catullus*-kötetben átdolgozta a korábbi fordításokat, itt már az antik metrumnak bizonyos engedményeket téve:

*Csak éljünk és szeressünk, Lesbiám,
S mogorva vénnek megrovó szaván
Ne induljunk el: egy batkát sem ér.
A nap lenyugszik s újra visszatér:
Nekünk ha elhunyt arasznyi napunk,
Örökös éjben együtt alhatunk ...*

A két fordítás között nemcsak formai különbség van – az első kereszttrimes, négy-nyolcados magyar vers, a második jambusokká alakította *Catullus* más mértékű, hendekasyllabusban írt sorait, rímet itt is alkalmazva –, a szöveg is pontosabban adja vissza az eredetit. Saját korában mindkét fordításnak igen nagy sikere volt, dicsérő kritikákat is kapott egy-két kivételtől eltekintve, egyszóval *Devecseri* új, teljes *Catullusáig Csengery* fordítása volt a meghatározó.

Catullus-fordításával ellentétben a formai hűség elvét alkalmazta más római szerzők, például *Tibullus* és *Propertius* átültetésekor (előbbi 1886-ban, utóbbi 1897-ben jelent meg), s ugyanez vonatkozik a három görög tragikus, *Aiszkhülosz* (1903), *Szophoklész* (1911, 1915, 1919) és *Euripidész* (1919) fordítására is. Mindöjüktől az összes megmaradt tragédiát lefordította – a magyar művelődésben ennek nagyon nagy jelentősége volt –, s amire a formai hűségen túl érdemes felhívni a figyelmet: színpadon is mondható szöveget adott. Filológiailag is izgalmas teljesítmény *Euripidész* töredékeinek lefordítása, ez 1926-ban jelent meg. A nagy tragikusok drámáit újra lefordították a modernebb nyelvhasználat és az erőteljesebb költőiség jegyében, de van egy szerző, a legnagyobbnak tartott görög lírikus, *Pindarosz*, akinek költeményeiből legfeljebb egyre-egyre vállalkoznak a későbbi fordítók, a teljes *Pindaroszra Csengery* óta még senki. Gyilkosan nehéz metrikailag a szöveg – s ezt *Csengery* pontosan adta vissza. Tehát nem a tudás és készség hiánya, hanem a szerzőhöz alkalmazkodó másfajta műfordítói elv volt a másfajta fordítói technika megválasztásának indítéka.

De ne feledkezzünk meg *Martialis*-fordításairól sem. E hosszú évekig tartó munka, melynek eredményei előbb csak kisebb részletekben jelentek meg különböző antológiákban avagy az Egyetemes Philológiai Közlönyben, a világirodalom egyik legnagyobb epigrammaköltőjét akarta a nagyközönséggel megismertetni. A munka koronája az

1942-ben megjelent több száz oldalas magyar *Martialis* volt – e fordítás jelentőségét jelzi, hogy még ma is csak kisebb válogatások olvashatók magyarul a római epigrammatikustól.

Csengery tehát a legnagyobbakat választotta ki az antik szerzők közül fordításainak tárgyául, s ezzel egyértelműen – a maga részéről tudatosan – kultúrmissziót teljesített. (Említsük még meg két fontos fordítását: az *Aeneis* 1931-ben jelent meg, a Görög líra gyöngyei 1933-ban.)

E fordítások részben gimnáziumi tanárkodása, részben egyetemi professzorsága idején születtek. A budapesti gimnáziumi állást 1896-ban váltotta fel az egyetemi katedrával: a kolozsvári egyetem Klasszika-Filológiai Tanszékére került *Pecz Vilmos* utódként. Építve középiskolai tapasztalataira és széleskörű műveltségére az oktatást színesebbé tette – itt is kialakult lelkes hallgatótábora, mert nem csak magyarázni, hanem átadni és láttatni is tudott. A szoroson vett tanszéki teendőkön túl különböző egyetemi szemináriumokat is szervezett, s aktív résztvevője volt a Kolozsvári Tanári Körnek. Az ókori művészethez mindig vonzódott, s itt, Kolozsváron a Közoktatási Minisztérium megbízásából lehetőséget is kapott arra, hogy rendszeresen tartson előadásokat és szemináriumokat az antik művészetéről. Ennek kapcsán érdemes megemlékezni egy kongresszusi szerepléséről: 1905-ben Athénban az I. Nemzetközi Archeológiai Kongresszuson általános érdeklődést keltő előadást tartott a művészettörténet gimnáziumi oktatásáról. Az őt övező közmegebecsülést jelzi, hogy irodalmi munkásságának elismerésül az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjai közé választotta, mely testületnek hamarosan az elnöke lett. Más vonatkozásban is részévé vált az élénk erdélyi – kolozsvári kulturális életnek: a Zenekonzervatórium titkári tisztét is elvállalta, mi több, aktívan zenélt mint az intézmény zenekarának elsőhegedűse. A politika nem vonzotta különösképpen, bár társadalmi ismertsége okán részt vállalhatott volna benne. Ezt csak rövid ideig tette meg *Tisza István* kedvéért, akihez annak élete végéig szoros barátság fűzte.

Csengery munkásságában a műfordítás mellett a tankönyvírás töltött be még nagy szerepet, gimnáziumi és egyetemi használatra írt munkák sora bizonyítja ezt. Maguk a könyvek módszertanilag igen jól felépítettek, de hogy ez nem csak ösztönös érzékének volt köszönhető, hanem tudatos megfontolásnak és átgondoltságnak, azt ez irányú írásai is bizonyítják (pl. *Csengery*, 1928a). Különös jelentőséget tulajdonított a klasszikus nyelvek (és kultúrájuk) tanulmányozásának – ezzel kapcsolatos gondolatai ma is megfontolást érdemelnek.

Tudományos írásainak jó részét ugyanannak a gondolatnak szentelte, mint fordításait: az antik és a magyar kultúra közelítésének. Több tanulmányában vizsgálta nagy szerzők magyar irodalomban tetten érhető hatását (*Csengery*, 1928b, 1929, 1930, 1933), illetve a fordításokkal párhuzamosan egy-egy rövid írása született az adott szerzőkről vagy azok egy-egy művéről (*Csengery*, 1903, 1910, 1915). A nevelés és fordítás iránti érdeklődését jelzik azok a recenziók is, melyeket magyar szerzők ilyen tárgyú munkáiról írt, például *Fináczy Ernő*: az ókori nevelés története című könyvéről, *Szász Béla Horatius*-fordításáról, *Vértessy Dezső Theokritosz*-átültetéséről.

A hosszú középiskolai tevékenység alatt több tankönyve született, mint láttuk, egyetemi működése idején pedig részben az egyetemen használható, de a művelt nagyközön-

ség számára is írt összefoglaló munkákat a római irodalomtörténetről és az antik művészetéről (Csengery, 1905, 1906, 1924; Csengery és Orbán, 1927/1928, 1928a, 1928b).

Csengery óriási előadói, pedagógiai, módszertani és szervezési rutinnal érkezett Szegedre, ahol az egyetemen, miként viselt tisztségeiből is látni, meghatározó szerepet töltött be 1926-ban bekövetkezett nyugalomba vonulásáig. De a város is igényt tartott ennek a sokszínű, művelt, hatni tudó egyéniségnek a munkájára: irodalmi, művészeti és zenei műveltségét a színház tanácsadójaként kamatoztatta. A Szegedi Újság szerkesztésében 1922–24 között vett részt. Az egyetemi oktatásban nem csekély terheket vállalt magára: dékáni és intézetigazgatói tevékenysége mellett az 1921/22-es tanévben például heti 14, illetve 17 órában tanított felerészt előadás, felerészt szeminárium formájában³, a hallgatóságnak itt is nagy öröme és lelkesedésére. A mai Roosevelt tér sarki házában lakott, ahol most a Halászcsernye üzemel (emléktábla jelzi a házat), itt hallhatta előadásaira való készülés közben a hetipiac zibongását. Dolgozni, főként fordítani, úgy szeretett a legjobban, hogy valamelyik unokáját ölében tartva közben el-eljátszódott velük.

Nyugalomba vonulása után *Pindaros* fordításának szentelte ideje jó részét, ez 1929-ben jelent meg Budapesten, s 1933-ban Szegeden „A görög líra gyöngyei” című műfordítás-antológiája. Ekkor 77 éves, nagyobb lélegzetű munka később már nem kerül ki keze alól. Élete utolsó periódusát szeretett családjá körében töltötte, 1945-ben Grazban hunyt el.

Végigtekintve a róla szóló írott és személyes híradásokon, egy hallatlanul rokonszenves ember és nagyhatású pedagógus képe bontakozik ki előttünk, akinek az antik kultúra megszerettetésében és terjesztésében szóbeli és írásbeli tevékenysége révén egyaránt nagy szerepe volt. *Csengeryről*, a műfordítóról emlékezett meg a szegedi Klasszika-Filológiai Tanszék halálának 50. évfordulóján, 1995-ben, „A műfordítás kérdéseiről” c. konferencián⁴, amelynek keretében emléktáblája avatására is sor került. Mindkét eseményen részt vett a Csengery-család több tagja.

Irodalom

Aeneis (1931) Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó.

Aischylos drámái (1903) Budapest, Franklin.

Csengery János (1935): *Szász Béla Horatius*-fordításáról, Budapesti Szemle 238, 1935, 122–123.

Csengery János (1941): *Vértessy Dezső Theokritosz*-átültetéséről, Budapesti Szemle 244, 1941, 292–293.

Catullus versei (latinul és magyarul). Ford., bev. és jegyzetek: Csengery János, Budapest 1901.

³ I. félév: Magyar mondattan, heti 2 óra – ezt helyettesként tartotta. – Horatius, heti 3 óra. – A római irodalom története, heti 2 óra. – A görög szobrászat fénykora, heti 3 óra. – Latin mondattani és stilisztikai gyakorlatok, heti 2 óra. – Művészettörténeti gyakorlatok – A régi Athén, heti 2 óra.

II. félév: Horatius, heti 3 óra. – A római irodalom története, heti 2 óra. – Sophokles Antigonéja, heti 2 óra. – Görög szobrászat a hellenisztikus és római korban, heti 3 óra. – Művészettörténeti gyakorlatok, heti 2 óra. – Római magánrégiségek, heti 3 óra. – A 19. sz. archeológiai felfedezései, heti 2 óra.

⁴ Valamennyi előadás a műfordítás kérdéseiről szólt. Előadók: Havas László, Karsai György, Lator László, Németh Béla, Ritoók Zsigmond, Szepessy Tibor, Tar Ibolya, Wojtilla Gyula.

- Csengery János (1905): Római irodalomtörténet. In: Heinrich Gusztáv (szerk): *Egyetemes irodalomtörténet*. 2. kötet. 1–104.
- Csengery János (1924): *Historia Romanorum, partesque selectae carminum Ovidii. A gimnáziumok IV. osztály számára*. Budapest.
- Csengery János és Orbán János (1927/1928): *Historia Romanorum. A gimnáziumok II., ill. III. osztálya számára*. Budapest.
- Csengery János és Orbán János (1928a): *Latin nyelvtan (alaktan) a gimnáziumok I. osztálya számára*. Budapest.
- Csengery János és Orbán János (1928b): *Latin nyelvtan (mondattan) a gimnáziumok II. osztálya számára*. Budapest.
- Csengery János (1906): *Fináczy Ernő*: Az ókori nevelés története c. könyvéről. In: OKT EgyLKözl. 7, 1906, 419–422.
- Csengery János (1903): Aischylos. *Erdélyi Múzeum*. 481–493.
- Csengery János (1906): Az antik művészet. In: Beöthy Zsolt (szerk.): *A művészetek története I. Ókor*. Budapest, Lampel.
- Csengery János (1910): Euripides Medeiája. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 1–10.
- Csengery János (1915): Euripides Elektrája. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 1–7.
- Csengery János (1928a): A klasszikus nyelvek tanulmányozásának jelentősége a középiskolában és az életben. *Magyar Gimnázium*, 4. 54–66.
- Csengery János (1928b): Magyar Pindaros. *Budapesti Szemle*, 210. 264–283.
- Csengery János (1929): Martialis irodalmunkban. In: *Pap Károly emlékkönyve*, 39–50. Debrecen, Debreceni Városi Nyomda és Könyvkiadó.
- Csengery János (1930): Vergilius a magyar költészetben: Irodalomtörténeti Közlemények, 41. 24–37; 145–165.
- Csengery János (1933a): *A görög líra gyöngyei*. Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó.
- Csengery János (1933b): Arany és az ókori klasszikusok. *Budapesti Szemle*, 229. 74–90.
- Euripides drámái 1.3. kötet*. (1911/1915/1919). Budapest, Franklin.
- Pindaros* (1929). Ford. Csengery János. Budapest, Globus.
- Sophokles drámái 1.-2.* (1919). Ford. Csengeri János. Budapest, Lampel.

A klasszika filológus Csengery János

ABSTRACT

IBOLYA TAR: JÁNOS CSENGERY, THE CLASSICAL PHILOLOGIST

János Csengery (1856–1945) was an important figure of Hungarian classical philology and education. After finishing his classical studies at Pázmány University, Budapest, he taught in several reputed academic secondary schools, then in Budapest, in the Gymnasium of the Teacher Training Institute from 1885 until 1896. His excellent background in his academic field and didactics made him exceptionally effective in presenting the ancient cultural heritage beyond teaching languages. From 1896, he was a professor at *Franz Joseph* University, first in Kolozsvár, then, following its relocation in 1921, in Szeged, acting as the director of the Institute of Latin Philology and the Institute of Ancient Art History, and also as the dean of the Faculty of Philosophy. He employed his all-round knowledge of literature, fine arts and music both in his teaching and in cultural activities. Csengery's significance is greatest as an educator and as a transmitter of ancient culture. The several excellent textbooks and translations he published made ancient Greek and Roman authors accessible to many

Magyar Pedagógia, **107**. Number 1. 49–55. (2007)

Levelezési cím / Address for correspondence: Tar Ibolya, Szegedi Tudományegyetem, Klasszika-Filológiai Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.